

**مجتمع آموزش عالی امام خمینی (ره)
پایان نامه کارشناسی ارشد رشته اهل بیت شناسی**

عنوان:

**بررسی خدمات علمی، مذهبی و سیاسی مشاهیر خاندان برمکیان جمهوری
آذربایجان به مکتب اهل بیت (ع) در دو قرن اخیر**

استاد راهنما:

جناب آقای محمد الواناساز

دانش پژوه: امیل جعفراف

کد کامپیوتری: ۱۱۱۶۲۲

دی ۱۳۹۷

چکیده

طائفه برمکیه در جمهوری آذربایجان در شهر خیزی و سیه زن امروزی ساکن بودند که در طول تاریخ برامکه پس از قتل جعفر برمکی وزیر خلیفه عباسی توسط هارون الرشید در جمهوری آذربایجان سکونت گزیدند که در طول تاریخ در بلاد آذربایجان در زمینه های مختلف علمی و اقتصادی تاثیر شایانی داشتند. همچنین روحانیونی که از این منطقه برخاسته اند به مکتب اهل بیت خدمات بزرگی ارزانی داشته اند. بیشترین اطلاعات در مورد برامکه در دو قرن اخیر به ما رسیده است. اعتقاد کنونی منتسبین به برامکه در حال حاضر شیعه و معتقد به اهل بیت هست و احتمالاً از همان زمان اولیه مهاجرت این اعتقاد را داشته و حفظ کرده اند. خدمات روحانیون برمکیان نسبت به افراد دیگر بیشتر بود. آنها چون با قرآن و حدیث آشنا بودند وظیفه خودشان را بهتر می دانستند و به خاطر همین در تبلیغ مکتب اهل بیت (ع) بر دیگران پیشی گرفتند، و به این صورت که بین آنها علما و مراجع بزرگی در ایران و در حوزه مشهد و نجف مشغول تحصیل بودند و در آن مناطق مکتب اهل بیت را تبلیغ می کردند. آنها در زمان شاهنشاهی روسی و دوره کمونیستی شوروی، در حال تقیه و آشکار دین و اعتقادات خودشان را حفظ و به نسل آینده منتقل کردند. هر چند در زمان شوروی تبلیغ آشکار بسیار سخت بود. شعرا، ادبا و دانشمندان چون از سن کوچکی معمولاً دروس را از روحانیون یاد می گرفتند مذهبی بودند و در اشعار و نوشته های خود در مورد خدا و اهل بیت در آثار خود به مکتب اهل بیت خدمت می کردند. حتی ما در زمان سختترین دوره شوروی کمونیستی می بینیم که شاعر مظلوم برمکی که در سن بیست و نه سالگی اعلام شده در اشعار خود از خدا سخن گفته است.

واژگان کلیدی: برمکیان، جمهوری آذربایجان، اهل بیت(ع)، باکو، خیزی.

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم	۱
گفتار اول: کلیات	۲
۱- تبیین مساله	۲
۲- پرسش های تحقیق	۲
۳- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق	۳
۴- فرضیه های تحقیق	۳
۵- اهداف پژوهش	۳
۶- روش انجام تحقیق	۴
۷- روش و ابزار گردآوری اطلاعات	۴
۸- قلمرو تحقیق (زمان، مکان، موضوع)	۴
۹- پیشینه تحقیق	۴
کتاب نگاری به زبان آذری	۵
گفتار دوم: مفاهیم	۶
۱- برمکیان	۶
درباره واژه «برمک»	۷
برمک و برمکیان	۷
۲- جمهوری آذربایجان	۷
۳- شهر باکو	۹
۴- اهل بیت	۱۲
۵- شهر خیزی	۱۵
گفتار سوم: حضور برمکیان در آذربایجان	۱۷

۱۹	فصل دوم: خدمات علمی عالمان برمکی به مکتب اهل بیت (ع).....
۲۰	گفتار اول: خدمات رجال مذهبی
۲۰	مقدمه
۲۱	آخوند زکی
۲۴	آخوند قیام سلیم زاده
۲۸	آخوند حاج شیخ علی فیض الله زاده
۳۲	آخوند البنده
۳۸	آخوند حاجی تقی
۴۰	آخوند میر عبدالعلی
۴۲	حاجی اقتای محمداف
۴۴	حاجی عاصف باقراف
۴۶	آقا میر صفدر بیک
۴۷	حسینقلی
۴۸	میر قربان آقا
۴۹	مشهدی میر صادق
۵۰	گفتار دوم: خدمات رجال ادبی
۵۰	جعفر جبارلی
۵۰	سال اول تحصیل
۵۶	چرخه دوم خلاقیت او
۶۰	میرزا عبدالقادر وثاقلی
۶۱	آثار میرزا عبدالقادر وثاقلی
۶۲	میکابیل مشفق

۶۶ علی آقا واحد
۶۹ فصل سوم: خدمات مذهبی و فرهنگی برمکیان به مکتب اهل بیت (ع)
۷۰ گفتار اول: احداث مساجد و تاسیس حوزه علمیه
۷۰ تاسیس مساجد
۷۳ تاسیس حوزه علمیه
۷۴ گفتار دوم: احیای شعار مذهبی و تبلیغ دین
۷۴ ۱. رنگ و بوی عید قربان در جمهوری آذربایجان
۷۵ ۲. عید فطر
۷۶ ۳. عید غدیر
۷۷ ۴. تاریخچه عید و جشن غدیر
۷۸ ۵. سوگواری محرم
۷۹ ۶. سوگواری محرم در کشور جمهوری آذربایجان
۸۰ گفتار سوم: اماکن زیارتی برمکیان
۸۰ ۱. مقام خضر زنده
۸۰ ۲. آثار تاریخی محلی
۸۸ گفتار چهارم: انتشارات نشریات
۸۸ ۱. روزنامه ای «سیرداش»
۸۹ ۲. روزنامه ای یوردداش»
۹۰ فصل چهارم: خدمات رجال سیاسی
۹۰ برمکیان به مکتب اهل بیت (ع)
۹۱ ۱. مشهدی علی عسگر، خیر بزرگ
۹۳ ۲. حاجی عبدالعبدل اف

۹۶	۳. عباس زاده بالاش
۹۸	۴. حاجی فیروز احمدلی
۱۰۰	۵. یاور علی اف، شهید و قهرمان ملی آذربایجان
۱۰۱	۶. محمدامین رسولزاده
۱۰۵	نتیجه گیری
۱۰۸	منابع و مآخذ
۱۱۳	ضمائم
۱۱۴	علی آقا واحد

فصل اول: کلیات و مفاهیم

گفتار اول: کلیات

۱- تبیین مساله

برمکیان یکی از خاندان های مهم در عالم اسلام است که در کتاب های تاریخی به آنها پرداخته شده است. آنها اصالتا ایرانی الاصل بوده اند که در حکومت عباسی راه پیدا کرده اند و کمک شایانی در رسیدن به حکومت انجام داده اند، اولین وزیر عباسی خالد برمکی بود، بعد از خالد فرزندان او یحیی برمکی، وزیر اعظم عباسیان شد. زمانی که برمکیان در حکومت بودند شهر بغداد را بنا کردند و خلافت را ساماندهی کردند، ولی حسادت هارون به آنها سبب شد، جعفر برمکی را اعدام کند و بقیه برمکیان را زندانی نماید. ولی بعد از این حادثه برمکیان در کشورهای اسلامی پراکنده شدند و به ایران، سوریه، مصر و آذربایجان رفتند، و در شهر برمکیه آذربایجان ساکن شدند. تاریخ دان آذربایجان عباسقلی آقا باکیخان اف در کتاب گلستان ارام می نویسد: در شهر قوبا (quba) منطقه برمک از طایفه جعفر برمکی هستند و مردم آن تا به حال به زبان برمکی (یعنی فارسی دری) صحبت می کنند. یکی از خاندانهایی که تا کنون اطلاعات جامع و ارزشمندی درباره آنها ارائه نشده مربوط به شاخه ای از این خاندان است که در آذربایجان، شهر برمکیه (خیزی) نزدیک شهر باکو سکونت دارند و خدمات شایانی انجام داده اند. برمکیان آذربایجان در قرون گذشته محور خدمات ارزشمندی به مکتب اهل بیت بوده اند که بیشترین آنها در زمینه های علمی، مذهبی و سیاسی بوده است. این نوشتار سعی دارد خدمات برمکیان به مکتب اهل بیت (ع) را در دو بیست سال اخیر تحقیق نماید و خدمات علمی، مذهبی و سیاسی آنها را توأم با معرفی شخصیت های برجسته و ارائه مدارک و اسناد معتبر بررسی کند.

۲- پرسش های تحقیق

الف) سؤال اصلی

خدمات علمی، مذهبی و سیاسی مشاهیر خاندان برمکیان بر مکتب اهل بیت علیهم السلام در دو قرن اخیر چگونه بوده است؟

ب) سئوالات فرعی

- ۱- خدمات علمی برمکیان چگونه است؟
- ۲- خدمات مذهبی برمکیان چگونه است؟
- ۳- خدمات سیاسی برمکیان چگونه است؟

۳- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

این موضوع سابقه چندانی ندارد و متأسفانه در منابع تاریخی اطلاعات کمی در این زمینه وارد شده است و امید است این نوشته خلأهای علمی و پژوهشی در این زمینه را پر کند. ضرورت انجام این تحقیق زمینه های علمی، مذهبی و سیاسی است که در مورد ارباب علم و دانش و سیاست واقع می شود.

راجع به برمکیان تحقیقات نسبتاً جزئی و مختصری انجام شده ولی به طور جامع و کامل انجام نشده است، این تحقیق حداقل از سه لحاظ مورد نیاز و ضروری می باشد، ضرورت بررسی علمی برمکیان، ضرورت مذهبی فعالیت برمکیان و ضرورت سیاسی برمکیان در دو قرن اخیر.

۴- فرضیه های تحقیق

- ۱- برمکیان در دو قرن اخیر دارای علما و مجتهدین زیادی بودند که به تبلیغ مکتب اهل بیت پرداختند.
- ۲- برمکیان در دو قرن اخیر دارای دانشمندان زیادی در رشته های مختلف از جمله پزشکی، مهندسی و اقتصادی و علوم سیاسی و همچنین ادبای فرزانه ای بودند که در راه علم و ادب خدمات شایانی عرضه کردند.
- ۳- برمکیان در دو قرن اخیر در مبارزه با ظلم و ستم و حکومت های ظالم خصوصاً کمونیست دلاوری های زیادی از خود نشان دادند.

۵- اهداف پژوهش

روشن کردن فعالیت علمی آنها به مکتب اهل بیت (ع) تاثیر آنها در جامعه.

ذکر فعالیت مذهبی آنها در عهد شوروی و قبل از آن.

تبیین سیاست های برمکیان در زمینه مکتب اهل بیت (ع) در آذربایجان.

۶- روش انجام تحقیق

از آنجایی که این موضوع دارای جنبه تاریخی است، لذا در تحقیق حاضر از دو روش توصیفی و تحلیلی استفاده شده است.

۷- روش و ابزار گردآوری اطلاعات

روش و ابزار گردآوری اطلاعات در این رساله تحقیقات میدانی و کتابخانه ای است.

۸- قلمرو تحقیق (زمان، مکان، موضوع)

این تحقیق دو قرن اخیر را شامل می شود و فقط در کشور آذربایجان شهر باکو و خیزی را بررسی می کند و موضوع آن علم و مذهب و سیاست می باشد.

۹- پیشینه تحقیق

۱. برمکیان بنابر روایات مورخین عرب و ایرانی، لوسین بووا این کتاب را در سال ۱۹۰۸ م نوشته است. خود مؤلف فرانسوی است تألیف او از نه فصل تشکیل شده است که اول منابع را راجع به برمکیان ذکر کرده و بعد از آن اصل و منشأ برمکیان تا سقوط برمکیان را مختصر و مفید بحث کرده است.
۲. تاریخ برامکه، عبد العظیم خان گرگانی این کتاب را در سال ۱۳۶۲ ق تألیف کرده است. در آغاز کتاب از شرح حال برمکیان شروع کرده، راجع به فضایل یحیی، بعد جعفر و فضل برمکی نوشته است. در آخر کتاب حکایات های برمکیان را آورده است.
۳. عباسه و جعفر برمکی، جرجی زیدان، این کتاب را از منابع قدیم استفاده کرده و به عنوان داستان در آورده است. در مورد عباسه خواهر هارون الرشید و جعفر برمکی بحث می کند.
۴. خلیفه و سلطان و مختصری در باره برمکیان، و. و. بارتولد، بارتولد خیلی مختصر شش و هفت صفحه راجع به برمکیان در آخر کتاب بحث کرده که خیلی مفید نمی باشد.

۵. کتابی دیگری در مورد برامکه در قرن معاصر تألیف شده که نگارش سید عبد العظیم فیاض است با نام **سبب قتل برامکه**. مولف در سال ۱۳۳۵ ق در شهر تبریز این کتاب را نوشته است. این کتاب نخست با شعر شروع می شود، و شعر ها یی که نوشته شده هیچ ارتباطی در مورد تاریخ برمکیان ندارد. فقط بعد از شعر ها حدود ۳۰ صفحه راجع به سبب قتل برامکه مطالبی را آورده است.

کتاب نگاری به زبان آذری

۱. اولین سند برای تحقیق در مورد نام شهر برمکیه، اسناد سرشماری شاهنشاه روسی می باشد که مربوط به سال ۱۸۳۱ م می باشد. در آن سرشماری ۲۶ روستا اسمشان ذکر شده و مردم عامی در آن سرشماری اطلاعات کاملشان ثبت شده است.

۲. دومین منبع کتاب گلستان ارم متعلق به عباس قلی آقا باکیخان اف می باشد. او در این کتاب در مورد برمکیه و مردم آن اشاراتی داشته است. موضوع این کتاب تاریخی، اقوام آذربایجان است که یکی از اقوام برمکیه می باشد.

۳. سومین منبع کتاب **وجه نامگذاری روستاهای خیزی** متعلق به حاجی فیروز احمدلی می باشد. در این کتاب حاجی فیروز چون خودش از اهل خیزی بوده و بعدا استاندار این منطقه شده است، منشاء نامگذاری هر یک از روستاهای این منطقه از جمله برمکیه را مورد بررسی قرار داده است.

۴. چهارمین منبع، کتاب **خیزی در قرن بیستم** متعلق به ماکسیم موسی اف که بعد از استقلال آذربایجان اولین شهرداری خیزی بوده است. مؤلف در این کتاب تاریخ ۱۰۰ سال اخیر منطقه خیزی را مورد بررسی قرار داده است.

۵. تاریخ خیزی برمک آذربایجان متعلق به طرلان آقا اف در دو جلد و بعد از استقلال آذربایجان نوشته است. در این کتاب تاریخ قدیم و معاصر برمکیه را بررسی کرده است و یکی از بهترین منابع محسوب می شود. این کتاب، کلا در مورد تاریخ برمکیه است، مردم و مشاهیر آنجا را بررسی کرده است. خود صاحب کتاب مدیر مدرسه و استاد دانشگاه در رشته دکتری تاریخ بود.

۶. کتاب **منطقه ما** نوشته عدالت رضایف که خودش متعلق به منطقه برمکیه از روستای فندقان است. در این کتاب نیز علت نامگذاری روستاها را بررسی کرده است. این شخص مدیر ثبت احوال شهر خیزی بوده و تک تک روستاهای این منطقه را کاملاً بررسی کرده است.

گفتار دوم: مفاهیم

۱- برمکیان

"واژه برمک را غالب منابع، لقب عمومی متولیان معبد نوبهار بلخ دانسته‌اند؛ چنانکه ابن ازرق کرمانی از کهن‌ترین و مهم‌ترین راویان اخبار برمکیان، این عنوان را لقب دیرینه صاحبان این منصب از یک خاندان دانسته‌اند، هم نوبهار را «بیت البرامکه» خوانده است" و برخی مشتق از فعل "برمکیدن" (بر + مکیدن) فارسی دانسته، و داستانی در این باره آورده‌اند. مورخ یاقوت حموی نیز بر آن است که چون نوبهار را به مکه تشبیه می‌کردند، پیشوای آن را «ابن مکه» خواندند و این ترکیب به تدریج به صورت برمک درآمد^۲.

تحقیقات جدید در این باره قانع‌کننده‌تر است. یکی از محققان، ردپای این واژه را در متون ختنی و تبتی و مأخوذ از شکل سنسکریت «پرموکه» (pamukha) به معنای پیشوا دنبال کرده، و دریافته است که صورت‌های مختلف گویشی این واژه در این متون گویا به عنوان لقب برای پیشوای روحانیت بودایی، یعنی وهاره به کار می‌رفته است. در منابع اسلامی "نوبهار را عموماً به معنای بهار نو یا فصل جدید بهار دانسته، و روایتی برای اطلاق این نام بر معبد معروف بلخ آورده‌اند. به همین مناسبت، در متون عربی آن را «البهار الجدید» یاد کرده‌اند^۳.

۱. علی بن حسین المسعودی، مروج الذهب، ج ۲، ص ۸۲۲.

۲. بلاذری، فتوح البلدان، ج ۴، ص ۸۱۸.

۳. شهاب‌الدین ابو عبدالله یاقوت بن عبدالله الحموی، ج ۴، ص ۸۱۷-۸۱۸.

درباره واژه «برمک»

نویسنده فرانسوی لوسین بووا، در کتاب خود به نام «برمکیان بنابر روایات مورخین عرب و ایرانی» از مبدأ برمکیان مورخین را ذکر کرده ولی در آخر کتاب می‌گوید: آقای «کرن» (M.Kern) نویسنده آلمانی) اسم «برمک» را وابسته به لغت سانسکریت «پاراماکا» (Paramaka) می‌داند که به معنای رئیس می‌باشد و به این قرار عنوان رؤساء مذهبی «نوبهار» بوده است.^۱

برمک و برمکیان

برخی از خوانندگان از لفظ برمک که جمع آن برامک و برامکه است شاید تصور کنند که این واژه عربی است در حالی که طبق اصول زبان شناسی (فیلولوژی) این لفظ فقط از فارسی بزبان عربی راه یافته است. صدها کلمه مانند دهقان، مرزبان، هیربد، زندیک و برهمن و غیره مشاهده می‌شود که از زبان های فارسی و هندی به عربی وارد شده و عرب آنها را طبق دستور زبان خود به دهاقین، مرازیبه، هرایده، زنادقه و براهمه جمع بسته است.

نویسنده فرهنگ مشهور فارسی برهان قاطع راجع باین کلمه می‌نویسد: برمک نام جای و ولایتی است و لقب جعفر پدر خالد است.^۲

۲- جمهوری آذربایجان

جمهوری آذربایجان (به ترکی آذربایجانی: Azərbaycan Respublikası) بزرگترین کشور قفقاز و در گذرگاه اروپا آسیای شمال غربی و در کنار دریای خزر واقع شده و پایتخت آن باکو است. کشورهای ایران در جنوب، ارمنستان و ترکیه در غرب، گرجستان در شمال غربی و روسیه در شمال آذربایجان قرار دارند. همچنین این کشور دارای مرز آبی با کشورهای ترکمنستان و قزاقستان در کناره دریای خزر است. جمعیت آذربایجان در سال ۲۰۱۲ حدود ۹،۱۲۵ میلیون نفر بوده است.^۳

۱. محمد حندی، تاریخ مذهب بودائی در هند، ج ۲، ص ۴۳۴.

۲. محمد عبدالرزاق کانپوری، «برمکیان، یحیی، فضل، جعفر» ص ۴۸.

۳. جلال متینی، آذربایجان کجاست؟، ص 443-462.

این سرزمین تا حدود دویست سال پیش جزو خاک ایران بود ولی در جنگ ایران و روسیه، طی قراردادهای گلستان و ترکمنچای به روسیه ملحق شد. جمهوری دموکراتیک آذربایجان که در ۲۸ می ۱۹۱۸ تأسیس شد، در ۱۹۲۰ به اتحاد شوروی ضمیمه شد. آذربایجان در ۱۹۹۱ استقلال خود را بازیافت. اندکی بعد، در جریان جنگ قره باغ کوهستانی، همسایه‌اش ارمنستان قره باغ کوهستانی، مناطق پیرامون آن و مناطق درونی کرکی، یوخاری اسکپارا، برخودارلی و سفولو را اشغال کرد. جمهوری قره‌باغ که در قره باغ ظهور کرد هنوز وجود دارد و هیچ کشوری آن را به رسمیت نشناخته است.

نوع حکومت جمهوری آذربایجان، جمهوری پارلمانی چند حزبی با یک مجلس قانون‌گذاری است. این جمهوری سکولار بوده و از سال ۲۰۰۱ م. ۹۵ درصد جمعیت جمهوری آذربایجان مسلمان هستند. ۸۵ درصد جمعیت مسلمان جمهوری آذربایجان شیعه و ۱۵ درصد بقیه سنی هستند.^[۸] زبان رسمی کشور، ترکی آذربایجانی می‌باشد. در کنار زبان ترکی آذربایجانی، زبان‌های روسی، لزگی، تالشی، کردی و تاتی نیز صحبت می‌شود. ترکی آذربایجانی از نظر تقسیمات زبانی، جزئی از دسته ترکی جنوب باختری یا ترکی اوغوز می‌باشد. ترکی آذربایجانی، ترکی استانبولی و ترکمنی در گروه ترکی جنوب باختری (اوغوز) قرار می‌گیرند.

این منطقه در گذشته به نام اران معروف بوده است که مسعودی در قرن ۱۰ میلادی در کتاب خود موسوم به "مروج الذهب" از اران به عنوان یکی از شهرها و مناطق آذربایجان نام برده (الاران من بلاد آذربایجان) ابن اثیر مورخ بزرگ دنیای اسلام نیز در کتاب حجیم خود موسوم به "الکامل" شروان و اران را بخشی از آذربایجان دانسته است. حمدالله مستوفی (۷۴۰ هجری قمری) شهرها و حدود آذربایجان را چنین شرح می‌دهد: حدودش با ولایات عراق عجم مغان و گرجستان و ارمنستان پیوسته است.

در روستای «بویوک دکن» واقع در بخش نوخای قفقاز نوشته‌ای به خط و زبان یونانی باستان به دست آمده که تاریخ آن را سده ۲ میلادی دانسته‌اند و در آن از «آلبانیا» یاد شده است. در نوشته‌های

مورخان باستان از جمله پلیبیوس و استرابون نیز این نام «آلبانیا» آمده است. به نظر بعضی محققان، آلبانیا در منابع پارسی زبان به صورت «اردان» آمده است. در منابع عهد اسلامی این نام اران و «الران» نوشته اند. این نام به احتمال قوی با نام پارسی «اردان» مرتبط است. پس از لشکرکشی های تیمور و داستان ترکمان های آق قویونلو و قره قویونلو نام اران به تدریج از کتاب ها برداشته شد.^۱

پس از پایان جنگ ایران و روس و ضمیمه شدن این سرزمین به خاک روسیه در سال ۱۹۱۱ م حزب مساوات در اراضی کنونی جمهوری آذربایجان تأسیس یافت. مساواتیان در مارس ۱۹۱۸ م قیامی مسلحانه در باکو ترتیب دادند که اندکی بعد به دیگر نواحی آن کشیده شد. اینان در ۲۷ مه ۱۹۱۸ در شهر تفلیس دولتی تشکیل دادند و با نام «جمهوری آذربایجان» اعلام استقلال کردند. در پایان ۱۹۱۹ و اوایل ۱۹۲۰ م دولت مساواتیان دستخوش بحران سیاسی و اقتصادی شد. در بهار ۱۹۱۹ م در نواحی مغان و لنکران دولت شوروی تأسیس یافت. در ۲۶ آوریل ۱۹۲۰ کمیته موقت انقلاب به ریاست نریمان نریمانف تشکیل گشت. در ۲۸ آوریل ۱۹۲۰ م دولت مساواتیان ساقط شد و کمیته انقلاب قدرت را در باکو در دست گرفت و خود را دولت «جمهوری شوروی سوسیالیستی آذربایجان» نامید.^۲

۳- شهر باکو

باکو (به ترکی آذربایجانی: Baku)، پایتخت جمهوری آذربایجان، بزرگترین شهر و همچنین بزرگترین بندر این کشور است. این شهر بر ساحل غربی دریای خزر در شبه جزیره آب شوران قرار دارد و یکی از مناطق نفت خیز جهان می باشد. باکو پر جمعیت ترین شهر قفقاز است. وجود تعداد بسیاری از پارک های ساحلی و برگزاری برنامه های متعدد هنری از جمله موسیقی، تئاتر و اپرا جذبه خاصی به این شهر داده است.^۳

۱ رضا، عنایت الله، «آذربایجان شوروی»، دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، جلد ۱، ص ۲۳۷-۲۴۳.

۲ رضا، عنایت الله، «آذربایجان شوروی»، دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، جلد ۱، ص ۲۳۷-۲۴۳.

۳ عباسقلی آقا باکیخان اف، گلستان ارم، ص ۲۶.

بخش قدیمی شهر باکو (İçəri Şəhər/یچری شَهْر)، همراه با برج و حصار قلعه شهر به خوبی از سده‌های میانه بجا مانده و یکی از آثار ثبت شده در یونسکو به عنوان میراث فرهنگ جهانی است. جمعیت شهری در ابتدای سال ۲۰۱۲ م ۳،۲۰۲،۳۰۰ نفر برآورد شده است. در ابتدای سال ۲۰۰۳ بیش از ۱۵۳ هزار نفر از آوارگان داخلی (ناشی از جنگ قره باغ) و همچنین ۹۴ هزار نفر پناهنده خارجی در این شهر علاوه بر جمعیت اصلی وجود داشته‌اند.

در سال ۲۰۰۷ و در نشست وزرای فرهنگی اعضای سازمان کنفرانس اسلامی، باکو به عنوان پایتخت فرهنگ اسلامی برای سال ۲۰۰۹ اعلام شد. در سال ۲۰۰۰ بخش قدیمی باکو ((İçəri Şəhər/یچری شَهْر)) بعلاوه سرای شروانشاهان (به ترکی آذربایجانی، شیروانشاهلار سارایی) و قلعه دختر به عنوان میراث جهانی یونسکو به ثبت رسیده‌اند.

باکو دارای ۱۱ منطقه شهری (اداری) شامل عزیزبایف، بیناغدی، قاراداغ، نریمانف، نسیمی، نظامی، صبالی، صابونچی، ختایی، سوراخانی و یاسامال و نیز ۴۸ شهر می‌باشد. شهرهای بنا شده در جزایر موجود در خلیج باکو و شهر صخره‌های نفتی یا نفت داشلاری که در دریا ساخته شده‌اند و خارج از باکو و در داخل دریای خزر قرار دارند جز این ۴۸ شهر می‌باشند.^۱

نام باکو نامی پهلوی می‌باشد که از بادکوبه گرفته شده است. باک از بک و بغ گرفته شده است به معنی خدا می‌باشد رواج نام بادکوبه که در فارسی گفتاری و آن را برآمده از شرایط طبیعی شهر می‌دانند نسبتاً جدید است. جمعیت ترک زبان از عنوان باکی استفاده می‌کنند که پس از رسمی شدن زبان ترکی آذری رسمیت یافته است.

ریشه نام باکو همانند قدمت ناحیه مسکونی نامشخص است. سرزمینی که بعدتر به عنوان شروان شناخته شد و باکو بندر و بعدتر پایتخت آن بود، در شرق اران، همان سرزمین قدیمی آلبانیای قفقاز واقع شده بود. ساکنان اصلی اران غیر ایرانی و غیر ترک بودند با اینحال در شروان تأثیر قابل ملاحظه

۱. عباسقلی آقا باکیخان اف، گلستان ارم، چاپ عبدالکریم عزیزاده ص. ۳۰

ساسانیان به خصوص در نوار ساحلی از باکو تا دربند وجود داشت و بنابراین نظریاتی که ریشه نام را از بگوان به معنی جایگاه خدا می‌دانند نامحتمل نیستند.

مردم باکو تا سال ۱۸۸۷ تات بودند. اولین شواهد مستند مرتبط با باکو به قرن ششم میلادی برمی‌گردد. و از آنجا که از آن زمان اغلب بخشی از شاهنشاهی‌های ایرانی بوده‌است، پیوند تاریخی با آن‌ها دارد. پس از این که زمین لرزه بزرگی در قرن ۱۲ میلادی شماخی پایتخت شروانشاهان را ویران نمود، آهستگان اول باکو را به عنوان پایتخت جدید برگزید. در زمان ساسانیان حضور و نفوذ عنصر ایرانی در کرانه‌های اران از تالش و باکو تا دربند بسیار قوی و چشمگیر بود.

در دوره شروانشاهان، باکو بخشی از شروان بود. شروان مانند بقیه اران بخشی از سرزمین آذربایجان نبود. آذربایجان به منطقه جنوب رود ارس گفته می‌شد. باکو پایتخت شیروانشاهان در سده‌های ۱۴ و ۱۵ میلادی بود و بعد بخشی از ایران صفوی شد.^۱

حکومت عثمانی در قرن ۱۶ میلادی طی دوره‌ای کوتاه به قسمت اعظم قفقاز از جمله باکو حاکم بود. نادرشاه افشار توانست این قسمت از اران، گرجستان و منطقه ارمنستان فعلی را دوباره به ایران بازگرداند. در جنگ‌های ایران و روس در زمان فتح علی شاه این ناحیه بر اساس عهدنامه گلستان و ترکمانچای از ایران جدا و به دست روس‌ها افتاد و باکو در اواخر قرن نوزدهم و دهه اول قرن بیستم از بزرگ‌ترین مناطق تولید نفت جهان بود.^۲

باکو یا بادکوبه، کرسی اران بر ساحل غربی دریای خزر قرار دارد. باکوی بزرگ مشتمل بر شبه جزیره آب‌شوران است، و دارای بندرگاهی بزرگ و چندین نهاد فرهنگی است. نامش در مآخذ اسلامی به صورت باکویه، با کوه نیز ضبط شده‌است.^۳

اول بار در سده پنجم میلادی ذکر این شهر رفته‌است. مردم آن مانند بقیه مردم ایران آن روز زرتشتی بودند و برای آتش احترام قائل بودند. شعله‌های دائمی باکو که منبع آن‌ها گازهایی بوده که از

۱. عباسقلی آقا باکیخانوف، گلستان ارم، چاپ عبدالکریم علیزاده، ص ۳۴

۲. لغت‌نامه دهخدا، سرواژه باکو، به نقل از منابع قدیمی، ص ۲۴

۳. لغت‌نامه دهخدا، سرواژه باکو، به نقل از منابع قدیمی، ص ۴۳

چاه‌ها بیرون می‌آمده‌است بر سنت نیایش به آتش در منطقه تأثیر داشته و و شهر دارای آرامگاه‌های زردشتی بوده‌است. از جنبه‌های سیاسی مدتها تابع شروانشاهان بود، و پس از انقراض این دودمان (۹۵۷ هـ ق) به تصرف صفویه درآمد. بعداً مدت کوتاهی تحت استیلای ترکان عثمانی بود (۱۵۸۳_۱۶۰۶ م)؛ دیگر بار به دست ایران افتاد و سرانجام در ۱۸۰۶ بتصرف روسیه درآمد؛ معاهده گلستان (۱۸۱۳) رسماً آن را به روسیه واگذاشت. صنایع نفت آن در اواخر قرن ۱۹ میلادی آغاز شد و باعث توسعه سریع آن شهر گردید.^۱

ع- اهل بیت

کلمه اهل بیت مرکب عربی است و به معنای مردم خانه یا خانواده است. عبارت «اهل بیت» در عربستان قبل از ظهور اسلام برای اشاره به قبیله یا طایفه یک شخص استفاده می‌شد که توسط خانواده حاکم بر یک قبیله انتخاب می‌شد. در اسلام این اصطلاح برای خانواده پیامبر اسلام (ص) استفاده می‌شود. اهل بیت به‌طور ویژه‌ای برای مسلمانان شیعه مهم هستند زیرا شیعیان عموماً احادیث را با اهل بیت یا نزدیکان آن‌ها مستند می‌کنند.^۲

بعدها اصطلاح اهل بیت به طور مطلق به خواندان پیامبر صلوات الله اطلاق شده است و ایشان با این اصطلاح شناخته شده اند، چنانچه در آیه تطهیر آمده است:

((... انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم تطهیرا))

واژه اهل بیت یک تعبیری است که از دو لفظ مرکب شده است و معنای آن همان خانواده است. این معنا با قرینه و اختلاف موارد، مختلف می‌گردد، همانطوری که در آیات هود ۷۳ و قصص ۱۲ مراد از اهل بیت (ع) ابراهیم و همسرش و نیز عمران و خانواده اش بوده اند، در آیه تطهیر نیز

1. <https://fa.wikipedia.org/wiki/>

۲. حسین بن محمد، راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص ۶۴-۶۵.